

*Мельничук О. Д.,**кандидат філологічних наук,**викладач кафедри англійської мови**Рівненського державного базового медичного коледжу*

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СТРУКТУРОВАНЕ ЗНАННЯ У ВИМІРІ КОГНІТИВНОГО АСПЕКТУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті розглянуто можливості моделювання структури знання про невербальну комунікацію у семантичному просторі тексту з точки зору когнітивного підходу до вивчення тексту.

Ключові слова: структура знання, художній текст, семантика тексту, невербальна комунікація.

Постановка проблеми. Дослідження невербальної комунікації як структурованого знання у вимірі когнітивного аспекту тексту визначається когнітивною спрямованістю у дослідженні текстової семантики, що охоплює аналіз процесу об'єктивації у художньому тексті ментальних процесів сприйняття світу. Когнітивний підхід у вивченні семантики тексту пов'язує з ментальною презентацією дійсності та тих структур знання, зокрема знання про невербальну комунікацію, які об'єктивуються у текстах.

Прагнення науковців пояснити мову як глобальне явище визначає роль тексту як одного з основних об'єктів лінгвістичної теорії, розкриває причину інтересу до вивчення його різних аспектів і властивостей: конститутивних [1; 2], стилістичних [3; 4; 5], психолінгвістичних [6], когнітивних [7; 8], комунікативних [9; 10]. Увагу дослідників привертають також проблеми семантики тексту [11; 12] та семіотичної структури тексту [13; 14]. Вивчення художніх текстів дозволяє досліджувати розвиток мовленнєвої діяльності людини на різних етапах її існування. Це дає можливість дослідити мовні механізми відтворення невербальних елементів комунікації та їх зв'язки з вербальними елементами.

Мета статті полягає у розкритті можливості моделювання структури знання про невербальну комунікацію у семантичному просторі художнього тексту з точки зору когнітивного підходу до вивчення тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, світосприйняття носія мови відбивається, перш за все, у тексті як різновиді семіотичної системи, головна гносеологічна функція якого – бути засобом вираження знань про об'єктивну реальність [15; 16; 17]. Текст називають однією з «форм закріплення когнітивного та соціально-історичного досвіду соціуму» [18, с. 40]; він є «аргументом, за допомогою якого змінюється картина світу у свідомості людини» [5, с. 17]. Знання міститься у текстах, оскільки будь-який з них призначений для фіксації й передачі інформації. Знання про невербальну комунікацію, структуроване як концепт та втілене за допомогою мовних засобів у художніх текстах, становить когнітивний аспект цих текстів.

Текст розглядаємо як об'єкт лінгвокогнітивних досліджень, пов'язаний з вербальною репрезентацією знань [7]. Текстове вивчення в межах когнітивної лінгвістики передбачає вихід за межі системи вербальних відношень і врахування соціологічних, психологічних та інших даних, що супроводжують ство-

рення й функціонування конкретного тексту [19]. Це означає взаємодію мовних та енциклопедичних знань людини та впорядкованість їх зберігання у певних формах репрезентації та організації [20, с. 8–9]. Такі структури, що формуються у свідомості на основі тексту як своєрідної моделі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, визначаються як «ментальні репрезентанти змісту тексту» [21, с. 11].

У структурі тексту розрізняємо також два аспекти змісту: внутрішній і зовнішній. За визначенням А.І. Новикова, внутрішній зміст, або семантика тексту, існує у вигляді тієї інформації, яка активізується під дією сукупності мовних засобів, тому, говорячи про семантику тексту, мають на увазі «зміст тексту у зв'язку до засобів його вираження» [12, с. 33]. Зовнішній зміст тексту – це розумове утворення, яке формується в інтелекті людини і корелює з зовнішньою формою не поелементно, а в цілому і відповідає всій сукупності певних мовних засобів.

Значна частина семантики тексту імпліцитна: знання в ньому дано не в чистому вигляді, а в мовній оболонці, і часто має прихований характер [12]. Сукупність мовних засобів, які формують зовнішню структуру тексту, здатна активізувати при його сприйнятті певну суму знань про невербальну комунікацію. Сума значень та уявлень про світ, упорядкована у свідомості та об'єднана в інтегральну систему, що формує картину світу, організує концептуальну систему, субстратами якої є концепти, образи, поняття [8].

Вивчення невербальної комунікації як концепту дозволяє об'єднати та систематизувати знання, які надходять завдяки органам чуттів та є важливими у людському спілкуванні. Невербальна комунікація є одним із фрагментів світу, який зафіксовано у свідомості мовців та об'єктивовано у різномірних мовних одиницях.

Мовний аналіз концептів передбачає вивчення номінантів і комунікативних утворень, які позначають, виражають і описують концепти як ментальні, лінгвокогнітивні й лінгвокультурні феномени. У своїй сутності концепти є концептосферою, яка допускає різні членування. Відтак вони репрезентуються в мові за допомогою одиниць, неоднорідних за структурою, через те їх можна вивчати не тільки цілісно, але й у різних варіантах (лексичному, фразеологічному, паремійному, текстовому, індивідуально-авторському) [22, с. 18].

Художня специфіка концептів зводиться до їх кількісних і якісних параметрів, які виражаються в екземплікативній і кваліфікативній функціях їх текстового втілення. Вони зафіксовані у семантиці різномірних мовних одиниць художнього тексту. З позиції концептуалізації вони, з одного боку, формують ту понятійну мережу (каркас) для розподілу всього концептуального матеріалу, який мовно об'єктивований, а з іншого боку, сприяють вербалізації розпредмечування художніх та естетичних смислів художніх творів конкретного літературного напрямку [23, с. 119].

Аналіз художніх текстів у зв'язку з об'єктивацією знання про невербальну комунікацію проводиться з урахуванням двох властивих тексту як значущій одиниці мови аспектів: когнітивного та комунікативного. При цьому когнітивний аспект співвідноситься з семантичним компонентом тексту, а комунікативний – з прагматичним. У першому з них виокремлюють зміст і смисл, чи значення. Під змістом тексту розуміють опредметнене в ньому знання про фрагмент реальності, який він позначає. Значення тексту визначається як інформаційний комплекс, пропущений через свідомість інтерпретатора [24, с. 78]. І зміст, і значення – результати розуміння. Перший базується на референтних структурах, які відображають об'єктивну дійсність, і виявляє точки зіткнення з категорією референційності. Другий у своїй основі має одиниці ментального рівня, пов'язані з інтуїтивним знанням, і співвідноситься з категорією концептуальності, яка реалізує текстовий концепт як мисленнєве утворення [1, с. 42]. Словослова тканина тексту утворюється семантичними лініями, які формуються відповідними зв'язками між словами та переплітаються між собою.

Опорними лексичними компонентами семантичних ліній є ключові слова – своєрідні точки контакту мовленнєвого потоку з внутрішньою індивідуальною системою знань [25, с. 4]. Це орієнтири, які направляють процес розуміння тексту та його емоційно-оцінного сприйняття людиною [20, с. 48]. Ключове слово – це репрезентант поняття, обсяг якого має складну структуру та генералізуючий характер. У тексті воно виступає носієм змістово-концептуальної та/або змістово-підтекстової інформації [26, с. 99–100, 102]. Змістовий зв'язок слів реалізується не на рівні окремого речення, як формальний граматичний зв'язок, а на рівні великих відрізків тексту. Такий план взаємодії отримав назву семантичного простору тексту [27, с. 33], що означає область взаємовпливу всіх мовних одиниць, які його конституують. На рівні семантичного простору тексту відбувається взаємодія лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів його змістової сторони.

Дослідження семантичного простору художніх текстів відбувається на рівні одиниць та їх зв'язків, що лежать в основі його побудови. Відбір конкретних мовних засобів здійснюється за принципом семантико-прагматичної направленості, який передбачає, що в тексті лексико-семантичні одиниці реалізують значення, пов'язане з номінаціями елементів невербальної комунікації, що полегшує або утруднює розуміння тексту.

Можливість поділу та моделювання такого простору зумовлена тим, що семантика відображає основні категорії і структури моделей пізнання дійсності [28, с. 84]. При створенні чи декодуванні тексту застосовується не власне мова, а знання, які виражаються та передаються нею [8, с. 69]. З цієї причини моделювання організації знань про невербальні елементи комунікації опирається на вивчення мовних одиниць як носіїв значень.

Висновки. Отже, у сучасній лінгвістиці текст розуміють як багатомірний замкнений смисловий простір, основними характеристиками якого виступають зв'язність і цілісність, зумовлені складною мережею взаємодіючих концептів, що утворює його концептуальний каркас. Оскільки текст для людини – джерело отримання знань, його зміст відповідає відносно закінченому фрагменту знання, то важливо дослідити, як інформація про дійсність, зокрема про невербальну комунікацію, закодована в текстах.

Література:

1. Вороб'єва О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Вороб'єва. – К. : Высшая школа, 1993. – 199 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Либроком, 2009. – 144 с.
3. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля : В. Хлебников / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1983. – 225 с.
4. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя / Б.А. Ларин. – Л. : Худож. лит., 1974. – 288 с.
5. Тураева З.Я. Лингвистика текста. (Текст : структура и семантика). / З.Я. Тураева. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Либроком, 2009. – 138 с.
6. Залевская А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 566 с.
7. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / О.М. Кагановська. – К. : ВЦ КНЛУ, 2002. – 292 с.
8. Красных В.В. От концепта к тексту и обратно / В.В. Красных // Вестник Московского университета. Серия «Филология». – 1998. – № 1. – С. 53–70.
9. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И.М. Колегаева. – О. : РИООУП, 1991. – 121 с.
10. Радзівська Т.В. Здоров'я у світі людини : цінність vs ресурс (на матеріалі української прози) / Т.В. Радзівська // Мова. Людина. Світ : до 70-річчя професора М. Кочергана : збірник наукових статей. – К. : ВЦ КНЛУ, 2006. – С. 163–170.
11. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
12. Новиков А.И. Смысл как особый способ членения мира в сознании / А.И. Новиков // Языковое сознание и образ мира : сборник статей. – М. : МГУ, 2000. – С. 33–38.
13. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
14. Еко У. Роль читача : дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гіряк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
15. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А.Г. Баранов. – Ростов н/Д. : РГУ, 1993. – 180 с.
16. Старцева Т.В. Когнитивные аспекты текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.В. Старцева ; АН СССР Ин-т языкознания. – М., 1989. – 16 с.
17. Тищенко К.М. Метатеорія мовознавства / К.М. Тищенко. – К. : Основи, 2000. – 350 с.
18. Гетьман З.О. Текст як інформаційна мовленнєва одиниця / З.О. Гетьман, Т.П. Архипович // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 2. – К. : КДЛУ, 1999. – С. 38–41.
19. Чернявская В.Е. Лингвистика текста : поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [учеб. пособие] / В.Е. Чернявская. – М. : Либроком, 2009. – 248 с.
20. Залевская А.А. Понимание текста : психолингвистический подход : [учеб. пособие] / А.А. Залевская. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1988. – 96 с.
21. Нахратова С.Ю. Проблемы понимания : психолингвистический аспект / С.Ю. Нахратова // Структуры языкового сознания. – М. : Наука, 1990. – С. 5–11.
22. Бехта І.А. Співвідношення і взаємодія семантичних фреймів дискурсу модернізму та їхні параметричні характеристики / І.А. Бехта // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2011. – № 3. – Ч. 1. – С. 14–20.
23. Бехта І.А. Художньо-естетичні концепти англomовного літературно-художнього твору постмодернізму / І.А. Бехта // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2007. – № 1(1). – С. 117–122.
24. Шахнарович А.М. Прагматика текста : психолингвистический подход / А.М. Шахнарович, М.А. Габ // Текст в коммуникации. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1991. – С. 68–81.
25. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация / А.И. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 215 с.
26. Кухаренко В.А. Семантическая структура ключевых и семантических слов целого художественного текста / В.А. Кухаренко // Лексическое значение в системе языка и в тексте. – Волгоград : ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1985. – С. 95–104.

27. Беляевская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах: дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 / Е.Г. Беляевская. – М., 1992. – 401 с.
28. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван. Дейк / под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

Мельничук О. Д. Невербальная коммуникация как структурированное знание в измерении когнитивного аспекта художественного текста

Аннотация. В статье представлены возможности моделирования структур знания о невербальной коммуникации в семантическом пространстве текста с точки зрения когнитивного подхода к изучению текста.

Ключевые слова: структуры знания, художественный текст, семантика текста, невербальная коммуникация.

Melnychuk O. Non-verbal communication as structured knowledge in terms of the cognitive aspect of a literary text

Summary. The article is devoted to the possibility of modeling the structure of knowledge of nonverbal communication in the semantic space of the literary text in terms of the cognitive approach to the study of the text.

Key words: structures of knowledge, literary text, semantics of the text, nonverbal communication.